

Oleksander Bon

LITERATURE ASSOCIATION «PLUH» IN MEMOIRS OF VOLODYMYR HZHYSKYI

Crucial source is analysed in this article – memoirs of a writer Volodymyr Hzhyskyi ‘Memoirs of the past’. It reveals controversial processes in the socium of the literature and art clerisy in 1920th in Kharkiv. It was written at the end of 1960th with a purpose to memorise author’s colleagues from the literature association ‘Pluh’ but it reveals a wider context. Full version of this source was published in 2011 with some sufficient comments. In these texts, Volodymyr Hzhyskyi strikingly shows literature environment of Kharkiv with its ideological controversies between different literature groups. With a background of his biography and development as an author, he created truthful characters of main actors of a literature environment in the capital city of the soviet Ukraine. He describes an atmosphere of literary soirees, his joining to the association. Also, there are some memoirs about speeches of Pavlo Tychyna, Volodymyr Sosiura, Mykola Khvylovyi, participation in the literature and art process of Oleksandr Dovzhenko, Serhii Pylypenko et al. It was very courageous, as for second half of the 1960th, to mention his other works which were criticised by the authorities and censored as ‘too nationally oriented’. Also, memoirs reflect a process of author’s self-censorship – forced change of his novel «Black Lake». Being a political prisoner for 22 years, writer wrote about his purged colleagues – D. Zahula, M. Irchan, L. Kurbas, et al. Also, in the memoirs, he describes the life of his purged and kept in detention camps friends from Kharkiv V. Bobynskyi and O. Vyshnia, with whom he spent years in the camps for political prisoners. Among writers, he also mentions Yakiv Kovalchuk, who was in a collaboration with punitive authorities of totalitarian state. In an outstanding way he describes life of Maik Yohansen, Mykola Khvylovyi, Oles Dosvitnii, Yurii Yanovskyi, Mykhail Semenko. His description of life of occupants of the writers’ house «Slovo» is of great value.

Key words: Volodymyr Hzhyskyi, memoirs, «Pluh», Ostap Vyshnia, Mykola Khvylovyi, Serhii Pylypenko.

УДК 355.425.4:94(477)

Микола Слободянюк

ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ З ІСТОРІЇ РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ

У статті здійснено історіографічний аналіз праць з історії руху Опору в Україні (1939–1944 рр.), у яких висвітлюються аспекти, пов’язані з історичною психологією. Встановлено, що увага вітчизняних науковців все більше спрямовується на психоісторичні дослідження. З’ясовано, що одним з важливих напрямків психоісторичних пошуків вітчизняних дослідників стала проблема патріотизму. Значна увага була спрямована на висвітлення духовності та релігійності як важливих чинників мотивації учасників руху Опору. Вивчення мотивів спротиву загарбникам призвело до їх класифікації і локалізації в окрему групу не тільки ідеологічних та економічних мотивацій, а й побутово-психологічних. Специфіка досліджень з історичної психології підводила істориків до необхідності виявлення характерних особливостей партизанів і підпільників, створення колективних психологічних портретів, їх типологізації. Недостатня розробленість психоісторії руху Опору робить її перспективною і цікавою для майбутніх дослідників та приводить до висновку про необхідність створення серйозної наукової праці про психологію руху Опору в Україні.

Ключові слова: рух Опору, історіографія, історична психологія, мотивація, патріотизм.

Характерною ознакою вітчизняної науки XXI ст. став поворот до антропоцентризму з його увагою не до суспільств і держав, а безпосередньо до самої людини, оскільки окрім писаної історії Другої світової війни функціонує ще й історія окремих учасників та свідків тогочасних подій. Отже, найперспективнішим напрямком подальших досліджень з історії руху Опору нині постає історична антропологія, визначальними ознаками якої є перехід від історії подій до історії особистості, погляд на історичні явища з точки зору учасників, фокусування на міжособистісній і міжгруповій взаємодії, дослідження повсякденності, соціальних практик, менталітету, психології і моделей поведінки, стратегій виживання, усної, локальної і гендерної історії.

У таких дослідженнях на перший план виходить особистість, її почуття, самосприйняття та мотивація. За словами Н. Яковенко, «не війна, а гама свідчень про війну; не інститути й форми влади, а уявлення про владу та своє їй підпорядкування; не церква, а сприйняття віри та прояви побожності; не вчинки, а клубок мотивацій і намірів довкола вчинків» [8, с. 22]. Таким чином,

історичні події реконструюються не лише через візію укладача документа або дослідника, що його вивчає, (тобто, «ззовні»), а й поглядом учасника, свідка подій (тобто, «зсередини»). Це збагачує джерельну базу та сприяє на основі порівняльного аналізу архівних джерел та свідчень очевидців відтворенню об'єктивнішої картини подій.

Органічною складовою історичної антропології є дослідження з психоісторії – напряму історичної науки, що ґрунтується на психоаналізі. Психоісторія (історична психологія) намагається пояснити дії «індивідів в історичних групах»; які емоційні, психологічні фактори впливали на події, визначали їх особливості; як змінювалися психіка і менталітет людей у визначений проміжок часу. Одним з основоположників психоісторії є американець Ллойд Демос, книга якого «Основи психоісторії» вийшла в російському перекладі у 2000 р. [16]. Він твердив, що психоісторія – це наука про історичну мотивацію. Автор розробив основний метод історичної психології – історико-психологічну реконструкцію.

Хоча в СРСР спеціальні дослідження з психоісторії не велися, тим не менше, при розробці питань агітації, пропаганди, політичної роботи комуністів, досліджувався і психологічний вплив цих чинників на розмах боротьби проти нацизму. В «Історії Великої Отечественної війни Советского Союза» наголошувалося: «Суттєвий вплив на способи партизанської боротьби і особливо на її результативність здійснював і такий чисто суб'єктивний фактор, як особисті якості партизанських керівників» [18, с. 259].

У СРСР сформувалася група істориків, які займалися цими питаннями [5–6; 28]. Особливо плідними були їх досягнення у сфері вивчення психологічного впливу агітаційно-пропагандистської роботи з населенням. Так, у монографії А. Юденкова вперше розглядалася політична робота Компартії серед населення окупованих територій, в якій розкривалися форми і методи цієї роботи, її труднощі на початковому етапі війни. Автор вважав, що провал політичних заходів нацистів стався саме завдяки комуністичному вихованню і пропаганді серед радянських людей. Велика роль у книзі відведена історії створення партизанських і підпільних формувань, їх ролі в політичній роботі з населенням [27].

На нашу думку, питання потрібно ставити ширше: дослідити вплив на становлення і функціонування підпільно-партизанських структур ментальних особливостей населення; пропагандистських заходів гітлерівського і сталінського режимів; панівних у суспільстві моделей поведінки; психологічних особливостей окремих осіб. У цьому контексті варто згадати монографію А. Чайковського, один з розділів якої називається «Психологія «малої війни» [26, с. 36–63].

Майбутні дослідники могли б взяти за основу чудово структуровану роботу американців Джона Армстронга, Александра Далліна, Ральфа Маврограто і Вільгельма Молла «Психологічна партизанська війна і ставлення населення» [2, с. 148–241]. Автори присвятили увагу питанням створення партизанами і підпільниками ефекту присутності більшовицької влади на окупованих територіях; психологічного тиску на осіб, яких хотіли залучити до боротьби або виключити зі співпраці з ворогом через патріотичні заклики або залякування тощо.

Психологія учасників радянської партизанки зацікавила також і російського дослідника А. Гогуня. Один з розділів його монографії присвячений дисциплінарним порушенням. Найпоширенішими серед них автор назвав розбій, пиятику і статеву розпусту. В іншому розділі аналізуються внутрішні конфлікти у партизанському середовищі: між партизанами різних відомств, між командуванням загонів і Український штаб партизанського руху, між самими командирами загонів, конфлікти всередині загонів. Наявність різного рівня конфліктів у деяких випадках спричинила поразки партизанів від карателів [4, с. 390–482].

Для розуміння психологічного впливу радянського патріотизму на учасників руху Опору корисною може стати монографія Р. Гули. Він відзначив успіх Кремля у створенні і використанні «радянського українського патріотизму» як похідної загальносоюзного патріотизму, для мобілізації частини етнічних українців на боротьбу з окупантами. Основними складовими радянського патріотизму автор назвав гордість за країну, віру в соціалістичні ідеали, любов до Батьківщини. При цьому, формування радянського патріотизму було процесом нелінійним, який супроводжувався пошуком оптимальних ідеологем для масового споживання. Загалом позитивно оцінюючи радянський патріотизм, Р. Гула розглядав патріотизм учасників ОУН і УПА як сукупність протиріч самопожертви і зради, любові до свого краю і помсти іншим етносам, гуманістичних ідеалів і терору, військового героїзму і звірств [15, с. 439, 445, 454]. Від себе додамо, що з подібною проблемою стикалися представники усіх течій руху Опору.

Концептуальними положеннями з цієї тематики насичені напрацювання В. Гриневича. Автор ґрунтовно дослідив суспільні настрої першого періоду Другої світової війни та процес формування радянських ідентичності та патріотизму в Україні [8–9]. На думку автора, новий тип української радянської ідентичності формувалася через поєднання культурницького націоналізму творчої еліти та державницького «громадянського» націоналізму партократії. Обидва формувались на основі

визнання української державності, її етнічних кордонів, власних культури й історії. Разом з тим, український радянський націоналізм носив вторинний характер перед націоналізмом російським, який часто ридився у шати інтернаціоналізму [7, с. 365].

Прискіпливої уваги потребує проблема морального падіння і психологічних патологій воєнного періоду. Документи містять достатньо свідчень про поширення пияцтва, статевої розпусти (осібно тут стоїть доля жінок, які стали коханками німецьких офіцерів), шахрайства, грабунків і бандитизму. Неабияк у той час знецінилося людське життя, повсякденно порушувалися міжнародні закони ведення війни, гуманне поводження з полоненими. Все це впливало на характер та мотивації антифашистської боротьби. У цьому контексті важливо з'ясувати, як жорстокість породжувала жорстокість, тортури відгукувалися тортурами, як наростала хвиля вбивств і які способи позбавлення життя набували масового характеру, в тому числі й серед учасників руху Опору.

Цікавий погляд на прояви жорстокості членів СБ ОУН стосовно до «сексотів» запропонували історик Я. Антонюк і психіатр П. Кисляк. Зокрема вони виокремили зовнішні, внутрішні та соціально-психологічні чинники напруженості, яким піддавався слідчий СБ при вирішенні питання про вину чи невинність підозрюваного. До зовнішніх (об'єктивних) чинників вони відносили: 1) обмежений термін вирішення складної ситуації; 2) невідповідність наявних засобів складності завдання; 3) протистояння оточення; 4) плінність обставин; 5) несприятливий збіг обставин; 6) відсутність допомоги. До внутрішніх чинників належали: 1) відчуття власного безсилля; 2) наявність ризику для здоров'я і життя; 3) пошук найкращого рішення; 4) боротьба мотивів; 5) боротьба із «самим собою»; 6) психічна виснаженість; 7) негативні психічні стани (невпевненість, пригніченість, апатія); 8) функціональна неготовність до реалізації мети (брак знань, умінь, навичок). До соціально-психологічних факторів дослідники віднесли: 1) надходження великої кількості інформації одночасно; 2) нерозуміння вимог керівництва; 3) необхідність термінового ухвалення рішення; 4) відсутність досвіду подолання складних ситуацій; 5) усвідомлення власної відповідальності за кінцевий результат; 6) обмеження можливостей (інтелектуальних, фізичних, емоційних, функціональних) і засобів (інструментів, приладів, машин тощо). Під тиском цих чинників слідчий СБ міг ухвалити помилкове рішення. Крім того, причиною жорстокості міг стати постійний вплив на «есбешників» негативних емоцій: страху, ненависті, суму, підозрілості, злості, розпачу і т. д. [1] Насправді подібні психоемоційні стани притаманні учасникам будь-яких підпільно-партизанських формувань і переважно саме вони визначають їх поведінку в реальному житті.

Спостереження Д. Веденєєва та Г. Биструхіна призвели до виявлення в особового складу спецслужб ОУН-УПА (СБ ОУН, військово-польова жандармерія) характерних морально-психологічних рис «екстремістськи налаштованих осіб»: беззастережна відданість ідейним переконанням; готовність до ризику і самопожертви; зневага до власного і чужого життя, до норм законності та моралі; цілеспрямована або немотивована жорстокість; кастовий, «орденський» дух і своєрідний романтизм боротьби; висока дисциплінованість і субординованість; перевага негативних емоцій (ненависть до ворогів та осіб, які їм допомагали), конфронтаційний стиль мислення [3, с. 355]. Немає сумніву, що така шкала особистісних рис та цінностей була притаманна і значному відсотку простих вояків УПА, а також представникам радянського та польського рухів Опору. Джерела такої етики слід шукати в особливостях воєнного часу, який суттєво впливає на психіку людей, іноді змінюючи її кардинально.

Одним з провідних вітчизняних спеціалістів у галузі історичних антропології і психології періоду Другої світової війни наразі є донецька дослідниця І. Грідіна [12–14]. Вона переконана, що «менталітет, умонастрої і психологічні орієнтації людини є самостійним чинником політичного або економічного розвитку, вони впливають на особливості соціальної поведінки і певною мірою визначають механізм ухвалення рішень... Саме тому надзвичайну актуальність та дослідницький інтерес представляють трансформація світосприйняття людей під впливом певної ідеології, адаптація їх до нового життєвого укладу, зміни традиційних і вкорінення нових стереотипів і цінностей у звичках та навиках усвідомлення власного життя; політика та ідеологія щодо оформлення повсякденних практик» [11, с. 1].

У докторській дисертації І. Грідіна проаналізувала цивільне населення України як носія духовності за демографічною, соціальною, національною, релігійною, гендерною ознаками; визначила роль релігійної свідомості населення України в роки Другої світової війни; реконструювала духовне життя народу через мовний дискурс, фольклор та сміхову культуру; виявила духовні стратегії виживання людей в екстремальних умовах війни; встановила чинники «патріотизації» населення.

На окрему увагу дослідників чекає такий пов'язаний з патріотизмом фактор як бойовий дух (воля до боротьби). Очевидно, що в різні періоди готовність мирних жителів та безпосередніх учасників руху Опору до боротьби і самопожертви коливалися. Вплив психологічних чинників на рівень бойового духу поки ніхто у вітчизняних історичних працях не висвітлював. У неповному

списку таких чинників можемо перерахувати співвідношення перемог і поразок, побутові умови (включно зі впливом хвороб і паразитів), якість харчування, загальний рівень моралі та дисципліни, особисті стосунки та мікроклімат у колективі, вмiле керівництво, ідеологічна обробка, ступiнь фізичного і морального виснаження, ставлення місцевого населення тощо.

Певні висновки про психологічний стан і бойовий дух антифашистів дає змогу зробити аналіз понесених втрат. Наприклад, за час рейду Вінницького партизанського з'єднання втратили становили: 31 убитий, 81 поранений, 51 пропав без вісти, 56 дезертирів [19, с. 161]. Впадає в очі велика кількість дезертирів, до того ж і серед пропалих без вісти могла бути значна частка полонених або дезертирів. Слід також врахувати, що йшов не 1941 чи 1942 рік, а середина 1943 р. Надмірний відсоток полонених і дезертирів завжди свiдчить про низький рівень волі до боротьби.

З огляду на те, наскільки різними за віком, культурно-освітнім рівнем, життєвим досвідом були учасники підпільних і партизанських формувань, стає зрозуміло, що фактор особистісних якостей, особистих взаємин, психологічної сумісності серйозно впливав на діяльність та ефективність окремих підрозділів. Неймовірно важким завданням керівників підпільних організацій і груп стала підтримка конспірації і дисципліни, без яких виживання підпілля практично зводилося до нуля. Їм постійно доводилося мати справу з порушенням правил конспірації, недобросовісним виконанням завдань, пасивністю і прямою непокорю, суперництвом і самовіллям з боку підлеглих, конфліктами між членами організацій, плітками, змовами, зловживанням спиртними напоями, розпустою, крадіжками і привласненням матеріальних цінностей. Саме особиста неприязнь і моральна неспроможність як керівників, так і рядових членів підпілля призводили до розладнання конспірації організацій, дезертирства і зрадництва.

Перебування на нелегальному становищі, факти зрадництва, поразки і репресії сприяли розповсюдженню серед підпільників стану взаємної недовіри і підозрілості. Зазначимо, що така психологічна атмосфера притаманна будь-якому підпіллю у будь-які часи. Незважаючи на численні приклади негативної поведінки підпільників, не можна сказати, що підпілля суцільно складалося з п'яниць, розпусників, боягузів та інтриганів. Сам факт членства у нелегальній організації загрожував кожному з підпільників матеріальними і моральними випробовуваннями, тортурями і смертю. А значить, кожен з них мав певну частку сміливості і любові до Вітчизни. Одна і та сама людина в особистих стосунках могла показати себе не з кращого боку, але у боротьбі з окупантами часто проявляла позитивні якості характеру.

У рамках майбутніх психоісторичних досліджень потребує створення та класифікації індивідуальний і колективний психологічний портрет антифашиста. У цьому випадку не можна задовольнитися міфічним образом партизана і підпільника, створеним радянською пропагандою. Хоча сам по собі процес формування цього міфічного образу заслуговує на увагу. У радянській літературі стереотипний образ підпільника практично завжди супроводжується героїчним ореолом. Це людина, весь сенс життя якої зводиться до боротьби з ворогами. У неї майже немає слабких місць, меркантильних інтересів і особистого життя. Підпільник-керівник – мудрий і авторитетний, а підлегли – сумлінні відважні виконавці. Приблизно такий образ антифашиста і закріпився у суспільній свідомості.

Проте навіть крізь час, історичну традицію і офіціоз документів стає помітним, що борці з окупантами, так само як і інші люди, кохали, боялися, хворіли, помилялися, конфліктували. Їх дії могли бути суперечливими, а мотиви – заплутаними. Зрозуміло, що психологічних портретів антифашистів існує стільки ж, скільки було самих антифашистів. Тому відтворити універсальний образ типового вояка УПА чи радянського підпільника не видається можливим. Але існують можливості для їх стратифікації, виокремлення типових психологічних рис, моделей поведінки, фіксації різних типів характерів.

У ході дослідження історії київського підпілля автору вдалося виокремити чотири психологічних типи, поширених серед місцевих підпільників: ідеалісти-романтики, меркантильні кар'єристи, авантюристи, пристосованці [24, с. 90–99]. Звісно, що така типологізація є доволі умовною, але вона допомагає краще зрозуміти мотивацію учасників Опору; атмосферу, що панувала в їх середовищі; рівень компетентності керівників та виконавців; ступiнь боєздатності й уразливості підпільних структур; співвідношення впливу об'єктивних та суб'єктивних чинників на ефективність боротьби.

У підсумку варто зазначити, що попри людські симпатії й антипатії, не можна однозначно оцінювати той чи інший психотип позитивно або негативно. Усі чотири психологічних типи знаходили своє місце у підпіллі, і при правильному застосуванні могли приносити користь спільній справі.

З огляду на це важливими і донині недостатньо дослідженими залишаються питання мотивації учасників антифашистської боротьби. Встановлення мотивів спротиву дасть можливість краще пізнати особливості зародження і розвитку руху Опору, зрозуміти його інтенсивність та масовість у різні періоди окупації. Особливо важливим встановлення мотивації антифашистів стає у світлі

дискусії про причини початку руху Опору: жорстокість окупаційного режиму чи ідеологічне несприйняття нацизму населенням окупованих територій вкупі з організаторською роллю Компартії.

Радянська історіографія вважала головним, якщо не єдиним, рушієм народного опору ідеологічну мотивацію [21, с. 58], залишаючи поза увагою інші. Така позиція дала підстави радянським історикам стверджувати, начебто, партія не лише підтримувала і спрямовувала спротив населення, а й безпосередньо керувала боротьбою, надавала їй організованого характеру. Однак численні радянські і німецькі джерела, сучасні українські дослідники називають й інші мотиви, виходячи з яких населення ставало на шлях спротиву загарбникам.

На нашу думку, серед мотивів спротиву можна виокремити три групи: ідеологічні (більше притаманні учасникам організованих форм руху Опору), економічні та побутово-психологічні (більше притаманні учасникам цивільного спротиву). Ідеологічні мотиви спонукали українців до свідомого опору загарбникам і корінилися в патріотизмі, національній гідності, несприйнятті нацистської та фашистської ідеологій, а також могли ґрунтуватися на моральних та релігійних переконаннях. Економічні мотиви спротиву спричинялися невдоволенням людей погіршенням свого матеріального становища і відстоюванням власних економічних інтересів.

Побутово-психологічні мотиви частіше були несвідомими, мали епізодичний та ситуативний характер. Так, для окремої людини прагнення допомоги червоноармійцям пояснювалося не лише патріотичними почуттями, а й звичайним співчуттям до «наших», сподіванням на те, що власний син або чоловік, який також перебуває в лавах Червоної армії, може одержати допомогу від інших «добрих людей». Також до побутово-психологічних мотивів належали: солідарність з родичами чи друзями, яких переслідували нацисти; побоювання репресій за неучасть в антифашистській боротьбі в разі повернення радянської влади; небажання опинитися в ізоляції та ворожому оточенні, коли в певній місцевості більшість населення підтримує антифашистів; життєві обставини або відсутність іншого вибору (наприклад, коли німці приходили спалити село за допомогу партизанам і, попри власне бажання, доводилося тікати до лісу); пошуки романтики і вільного життя, до яких прагнула молодь; звичка діяти певним чином (наприклад, коли на пропозицію залишитися у підпіллі багато комуністів відповідали згодою не через внутрішнє бажання це зробити, а в силу звички беззаперечно підкорятися начальству); відчай, коли приречені на знищення і тим поставлені у безвихідь євреї гетто піднімали повстання, навіть не маючи надії на успіх; прагнення помсти за смерть, страждання або приниження близьких чи самого учасника спротиву. Природно, що в реальному житті всі ці мотиви тісно перепліталися і кожен з них мав велике значення в розгортанні спротиву людей окупаційній політиці нацистів. Саме поєднання всіх трьох груп мотивацій і зумовило масовість руху Опору в Україні.

Глибокий психологічний аналіз мотивацій рятівників євреїв здійснили дослідники Голокосту. М. Тяглий сформулював 18 мотивів рятівників. Психологи Перл та Семюел Олінери поділили рятівників на три соціопсихологічні групи: нормоцентристи (для яких визначальним стало почуття обов'язку щодо «референтної групи»), аксіоцентристи (які насамперед керувалися власними моральними принципами, незалежно від того, хто потребував допомоги) і особи з розвинутим почуттям емпатії. Особливими формами емпатії є співпереживання і співчуття. Нехамма Тек, однак, вважала, що в основі дій рятівників лежали не вищеозначені мотиви, а особистісна риса, яку вона назвала «автономний альтруїзм» (готовність самовіддано надати допомогу, не боючися вступити в конфронтацію з суспільством) [25, с. 477].

Важливо зауважити, що мотивацію до спротиву не можна розглядати статично, адже співвідношення мотивів було різним в різні відрізки часу, в різних регіонах та соціальних групах. В. Клоков описав психологічні фактори, які вплинули на неготовність більшості населення окупованих територій одразу включитися в боротьбу проти агресорів. Труднощі переходу від мирного часу до воєнного він вбачає у страху дорослих за своїх дітей, надії на швидке повернення Червоної армії, осмислення нових умов, пошук свого місця в загальній боротьбі [20, с. 67].

На нашу думку, ставлення цивільного населення до окупантів зазнало певних змін головним чином в залежності від політики окупантів. Настрої людей еволюціонували від індиферентності або прихильності більшості населення до приходу німців до свідомого несприйняття нацистського панування. Невиправдані сподівання мешканців окупованої України на поліпшення свого економічного і політичного становища за німецького панування ведуть на початку 1942 р. до переоцінки поглядів на чужоземне правління та його політичної переорієнтації [23, с. 88–89].

Екстремальні умови життя в окупації, складність психології людей, які опинилися на окупованій території, багатофакторність впливу на їх моделі поведінки зумовило те, що часто межа між колаборацією та спротивом була майже непомітною або могла кількаразово змінюватися. Зокрема зафіксовані випадки, коли підрозділи Армії Крайової разом з колабораціоністами з польської «брунатої поліції» нищили українські села Волині [22, с. 377]. І. Дерейко описав шлях, пройдений одним з українських колабораціоністських підрозділів, який врешті перетворився на

антифашистське формування [17]. Однозначно оцінити і пояснити ці факти доволі непросто. Я. Грицак зробив це так: «Роздільна лінія між виною і невинністю, колаборацією та спротивом часто була тонкою і ледь помітною. Прагнення вижити змушувало вибирати різні ролі» [10, с. 128].

Недостатня розробленість психоісторії Опору робить її перспективною і цікавою для майбутніх дослідників та приводить до висновку про необхідність створення серйозної наукової праці про психологію Другої світової війни (включно з психологією руху Опору), до якої увійшли б сюжети про мотивацію спротиву і колаборації; психологічні причини переходу від невторчання до опору та від колаборації до опору; про ідеологічні, побутові, національні стереотипи; про індивідуальні і колективні моделі поведінки, різні стратегії поведінки та виживання, відстеження механізмів колективної свідомості; психологію міжнаціональних, гендерних та особистісних стосунків; про еволюцію сподівань простих людей, зміну їх ставлення до різних подій і явищ тогочасного буття.

Загалом, перед українською історіографією стоїть завдання створити цілісну картину суспільної свідомості населення окупованих територій, як сукупності ідей, теорій, поглядів, вірувань, уявлень, настроїв, почуттів, емоцій людей, у яких відбивається матеріальне життя суспільства і вся система суспільних відносин. Складність якісного вирішення цього завдання полягає у міждисциплінарному характері такої роботи, яка лежить на стику історії, філософії, філології, психології, культурології та соціології.

Список використаних джерел

1. Антонюк Я. М., Кисляк П. А. Психологічний аналіз проявів жорстокості в боротьбі СБ ОУН(б) із сексотством на території Волині в післявоєнний період (1944–1951 рр.) // Історичні студії Волинського нац. ун-ту ім. Л.Українки. Вип. 2. 2009. С. 43–47.
2. Армстронг Дж. Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941–1944. М.: Центрполиграф, 2007. 493 с.
3. Веденеев Д. В., Биструхин Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. К.: Генеза, 2006. 408 с.
4. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944. 2-е изд., испр. и доп. М.: Российская политическая энциклопедия, 2012. 477 с.
5. Григорович Д. Ф. Идеино-политическая деятельность Компартии Украины в годы Великой Отечественной войны. К.: Политиздат Украины, 1983. 165 с.
6. Григорович Д. Ф. Политическая работа КПСС среди населения на временно оккупированной территории Украины. К.: Знание, 1980. 48 с.
7. Гриневич В. А. До питання про український радянський культурницький націоналізм у роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий зб. наук. праць. 2004. Вип. 12. С. 345–370.
8. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. К.-Дніпропетровськ: Ліра, 2012. 508 с.
9. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2007. 520 с.
10. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності. К.: Грані-Т, 2008. 232 с.
11. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «історія України». Донецьк, 2010. 40 с.
12. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). Донецьк: ДонНУ, 2010. 419 с.
13. Грідіна І. М. Духовне життя українського народу 1939–1945 років: теоретико-методологічні засади історичного дослідження // Наукові праці. Науково-методичний журнал Чорноморського державного ун-ту ім. П.Могили. 2009. Том 115. Вип. 102. С. 41–44.
14. Грідіна І. М. Менталітет як чинник духовного життя українського народу в роки Другої світової війни // Вісник Донецького національного ун-ту. Серія Б: Гуманітарні науки. 2009. Вип. 1. С. 154–160.
15. Гула Р. В. Витоки та роль радянського патріотизму у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (на матеріалах України): монографія. Дніпропетровськ: Герда, 2012. 516 с.
16. Демоз Л. Психоистория. Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 512 с.
17. Дерейко І. Від колаборації до резистансу: діяльність 115/62-го українського батальйону штурманшафту на теренах Білорусі і Франції у 1942–1944 рр. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Вип. 1(20). К., 2003. С. 179–193.
18. История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945. В 6-ти т. М.: Воениздат, 1960–1965. Т. 6: Итоги Великой Отечественной войны. М.: Воениздат, 1965. 652 с.
19. Кентій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: Генеза, 2005. 408 с.
20. Клоков В. И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941–1945. Историографический очерк. К.: Наук. думка, 1978. 123 с.
21. Кондратенко Л. В. Крах экономических планов немецко-фашистских захватчиков на Украине. Историографический очерк. Изд. 2-е. К.: Наук. думка, 1980. 104 с.
22. Косик В. Українсько-польське протистояння під час німецької окупації // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. Вип. 16(1). С. 370–383.
23. Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2002. 277 с.
24. Слободянюк Н., Лысенко А. Советское подполье Киева (1941–1943 гг.): человеческое измерение. Saarbrücken, Deutschland: Palmarium Academic Publishing, 2014. 164 с.
25. Тяглий М. І. Праведники народів світу // Енциклопедія історії України. К.: Наук. думка, 2011. Т. 8. С. 475–477.
26. Чайковський А. С. Невідома війна. К.: Україна, 1994. 255 с.
27. Юденков А. Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории (1941–1944). М.: Мысль, 1971. 357 с.
28. Ющенко М. Д. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько-фашистської окупації. К.: КДУ, 1962. 175 с.

References

1. Antonyuk Ya.M., Kyslyak P.A. *Psyhholohichnyy analiz proyaviv zhorstokosti v borot'bi SB OUN(b) iz seksotstvom na terytoriyi Volyni v pislyavoyennyi period (1944–1951 rr.)* [Psychological analysis of manifestations of cruelty in the struggle of the SB OUN (b) with sexism in Volyn in the postwar period (1944–1951)]. *Istorychni studiyi Volyns'koho nats. un-tu im. L.Ukrayinky*. Vyp. 2. 2009. S. 43–47.
2. Armstrong Dzh. *Sovetskie partizany. Legenda i dejstvitel'nost'. 1941–1944* [Armstrong J. *Soviet partisans. Legend and reality. 1941–1944*]. M.: Centrpoligraf, 2007. 493 s.
3. Vyedyenyeyev D.V., Bystrukhin H.S. *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrozvidka rukhu ukrayins'kykh natsionalistiv ta UPA. 1920–1945* [Sword and trident. Intelligence and counterintelligence of the movement of Ukrainian nationalists and UPA]. K.: Heneza, 2006. 408 s.
4. Gogun A. *Stalinskie kommandos. Ukrainianskie partizanskie formirovaniya, 1941–1944* [Stalin's commandos. Ukrainian partisan formations, 1941–1944]. 2-e izd., ispr. i dop. M.: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija, 2012. 477 s.
5. Grigorovich D.F. *Idejno-politicheskaja dejatel'nost' Kompartii Ukrainy v gody Velikoj Otechestvennoj vojny* [Ideological and political activities of the Communist Party of Ukraine during the Great Patriotic War]. K.: Politizdat Ukrainy, 1983. 165 s.
6. Grigorovich D.F. *Politicheskaja rabota KPSS sredi naselenija na vremennno okkupirovannoj territorii Ukrainy* [The political work of the CPSU among the population in the temporarily occupied territory of Ukraine]. K.: Znanie, 1980. 48 s.
7. Hrynevych V.A. *Do pytannya pro ukrayins'kyi radyans'kyi kul'turnyts'kyi natsionalizm u roky nimets'ko-radyans'koyi viyny 1941–1945 rr.* [On the question of Ukrainian Soviet cultural nationalism during the years of the German-Soviet war of 1941–1945]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky*. Mizhvidomchyy zb. nauk. prats'. 2004. Vyp. 12. S. 345–370.
8. Hrynevych V. *Nepryborkane riznoolossya: Druha svitova viyna i suspil'no-politychni nastroyi v Ukraini, 1939 – cherven' 1941 rr.* [Unbridled Strife: Second World War and Socio-Political Sentiments in Ukraine, 1939 - June 1941]. K.-Dnipropetrovs'k: Lira, 2012. 508 s.
9. Hrynevych V.A. *Suspil'no-politychni nastroyi naselennya Ukrainy v roky Druhoyi svitovoyi viyny (1939–1945 rr.)* [Public-political mood of the population of Ukraine in the years of the Second World War (1939–1945)]. K.: Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy, 2007. 520 s.
10. Hrytsak Ya. *Zhyttya, smert' ta inshi nepryyemnosti* [Life, death and other troubles]. K.: Hrani-T, 2008. 232 s.
11. Hridina I.M. *Dukhovne zhyttya naselennya Ukrainy v roky Druhoyi svitovoyi viyny (1939–1945 rr.)* [Spiritual life of Ukraine during the Second World War (1939–1945)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra ist. nauk: spets. 07.00.01 «istoriya Ukrainy». Donets'k, 2010. 40 s.
12. Hridina I.M. *Dukhovne zhyttya naselennya Ukrainy v roky Druhoyi svitovoyi viyny (1939–1945 rr.)* [Spiritual life of Ukraine during the Second World War (1939–1945)]. Donets'k: DonNU, 2010. 419 s.
13. Hridina I.M. *Dukhovne zhyttya ukrayins'koho narodu 1939–1945 rokiv: teoretyko-metodolohichni zasady istorychnoho doslidzhennya* [Spiritual life of the Ukrainian people of 1939–1945: theoretical and methodological principles of historical research]. *Naukovi pratsi. Naukovo-metodychnyy zhurnal Chornomors'koho derzhavnogo un-tu im. P.Mohyly*. 2009. Tom 115. Vyp. 102. S. 41–44.
14. Hridina I.M. *Mentalitet yak chynnyk dukhovnoho zhyttya ukrayins'koho narodu v roky Druhoyi svitovoyi viyny* [Mentality as a factor in the spiritual life of the Ukrainian people during the Second World War]. *Visnyk Donets'koho natsional'noho un-tu*. Seriya B: Humanitarni nauky. 2009. Vyp. 1. S. 154–160.
15. Hula R.V. *Vytoky ta rol' radyans'koho patriotyzmu u roky Velykoyi Vitchyznyanoi viyny 1941–1945 rr. (na materialakh Ukrainy): monohrafiya* [Origins and the role of Soviet patriotism during the Great Patriotic War of 1941–1945 (on materials of Ukraine): monograph]. Dnipropetrovs'k: Herda, 2012. 516 s.
16. Demoz L. *Psihoistorija* [Psychohistory]. Rostov-na-Donu: Feniks, 2000. 512 s.
17. Dereyko I. *Vid kolaboratsiyi do rezystansu: diyal'nist' 115/62-ho ukrayins'koho batal'yonu shutsmanshaftu na terenakh Bilorusi i Frantsiyi u 1942–1944 rr.* [From Collaboration to Resistance: Activities of the 115 / 62nd Ukrainian Battalion of Shutmanshaftu in the Fields of Belarus and France in 1942–1944]. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-K-HB*. Vyp. 1(20). K., 2003. S. 179–193.
18. *Istorija Velikoj Otechestvennoj vojny Sovetskogo Sojuza. 1941–1945* [The history of the Great Patriotic War of the Soviet Union. 1941–1945]. V 6-ti t. M.: Voenizdat, 1960–1965. T. 6: *Itogi Velikoj Otechestvennoj vojny* [The results of the Great Patriotic War]. M.: Voenizdat, 1965. 652 s.
19. Kentiy A., Lozyts'kyi V. *Viyna bez poshchady i myloserdya: Partyzans'kyi front u tylu vermakhtu v Ukraini (1941–1944)* [War without Mercy and Mercy: Guerrilla Front at the rear of the Wehrmacht in Ukraine (1941–1944)]. *Tsentrал'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh obyednan' Ukrainy*. K.: Heneza, 2005. 408 s.
20. Klovov V.I. *Vsenarodnaja bor'ba v tylu nemecko-fashistskih okkupantov na Ukraine. 1941–1945. Istoriograficheskij ocherk* [A nationwide struggle in the rear of the German fascist invaders in the Ukraine. 1941–1945. Historiographical sketch]. K.: Nauk. dumka, 1978. 123 s.
21. Kondratenko L.V. *Krah jekonomicheskikh planov nemecko-fashistskih zahvatchikov na Ukraine. Istoriograficheskij ocherk* [The collapse of the economic plans of the German fascist invaders in Ukraine. Historiographical sketch]. Izd. 2-e. K.: Nauk. dumka, 1980. 104 s.
22. Kosyk V. *Ukrayins'ko-pol's'ke protystoyannya pid chas nimets'koyi okupatsiyi* [Ukrainian-Polish confrontation during the German occupation]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky*. 2007. Vyp. 16(1). S. 370–383.
23. Slobodyanyuk M.A. *Antyfasyst's'kyi rukh Oporu v Pivdenniy Ukraini (1941–1944 rr.)* [Antifascist resistance movement in Southern Ukraine (1941–1944)]: dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovs'k, 2002. 277 s.
24. Slobodjanjuk N., Lysenko A. *Sovetskoe podpol'e Kieva (1941–1943 gg.): chelovecheskoe izmerenie* [The Soviet underground of Kiev (1941–1943): the human dimension]. Saarbrücken, Deutschland: Palmarium Academic Publishing, 2014. 164 s.
25. Tyahlyy M.I. *Pravednyky narodiv svitu* [The Righteous Among the Peoples of the World]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy*. K.: Nauk. dumka, 2011. T. 8. S. 475–477.
26. Chaykovs'kyi A.S. *Nevidoma viyna* [An unknown war]. K.: Ukrayina, 1994. 255 s.
27. Judenkov A.F. *Politicheskaja rabota partii sredi naselenija okkupirovannoj sovetskoy territorii (1941–1944)* [The political work of the party among the population of the occupied Soviet territory (1941–1944)]. M.: Mysl', 1971. 357 s.
28. Yushchenko

M.D. Ahitatsiya i propahanda komunistiv Ukrayiny v umovakh nimets'ko-fashyst-s'koyi okupatsiyi [Agitation and propaganda of the communists of Ukraine under the conditions of the German fascist occupation]. K.: KDU, 1962. 175 s.

Mykola Slobodyanyuk

HISTORICAL PSYCHOLOGY IN SCIENTIFIC WORKS ON THE HISTORY OF THE RESISTANCE IN UKRAINE

The article carries out a historiographic analysis of the works on the history of the anti-Nazi Resistance movement in Ukraine (1939–1944), which cover aspects related to historical psychology. It is established that the attention of ukrainian scientists is increasingly directed to psychohistorical studies. It is established that the problem of patriotism became one of the important directions of psychohistorical searches of ukrainian researchers. Considerable attention was paid to the coverage of spirituality and religiosity as important factors in motivating the participants in the Resistance movement. The study of the motives of resistance to the invaders led to the classification and localization in a separate group of not only ideological and economic motivations, but also day to day psychological. The specifics of research on historical psychology led historians to the need to identify the characteristic features of partisans and underground, the creation of collective psychological portraits, their typologization. Insufficient development of the psychohistory of the Resistance makes it perspective and interesting for future researchers and leads to the conclusion that it is necessary to create a serious scientific work on the psychology of the Resistance movement in Ukraine.

Key words: Resistance movement, historiography, historical psychology, motivation, patriotism.

УДК 930.253(477)»1941/1944»

Володимир Зілінський

ДОКУМЕНТИ НАЦИСТСЬКИХ СИЛОВИХ СТРУКТУР ДИСТРИКТУ «ГАЛИЧИНА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ (НА МАТЕРІАЛАХ З УКРАЇНСЬКИХ АРХІВОСХОВИЩ)

У статті аналізуються документи силових структур окупаційної нацистської влади дистрикту «Галичина» у роки Другої світової війни. Автор вивчає архівні матеріали, що зберігаються в Україні. Досліджується їх інформаційний потенціал та внутрішній зміст. Збережені матеріали СС та поліції дистрикту дозволяють вивчати процес здійснення знищення єврейської громади Галичини. Завдяки вивченню їх внутрішнього змісту можна простежити як антисемітська політика впроваджувалася в дію. Інформація з цих документів дає можливість реконструювати те, як відбувалися депортації у табори смерті чи масові розстріли на місці. Також дані матеріали є важливим джерелом для вивчення використання єврейської робочої сили. Документи СС та поліції дозволяють з'ясувати як відбувався процес пограбування єврейського майна на території дистрикту «Галичина». Дослідження цих матеріалів українськими вченими, зазвичай, ускладнювалося, в тому числі, й через те, що більшість з цих документів є німецькою мовою. Тож дана публікація покликана частково полегшити можливість подальшого вивчення долі євреїв Галичини.

Ключові слова: Друга світова війна, Голокост, дистрикт «Галичина», СС та поліція.

У період нацистської окупації знищено понад півмільйона євреїв дистрикту «Галичина». Частина з них була вивезена у табір смерті Белжець. Інших розстрілювали на місці. Багато євреїв внаслідок нелюдських умов померли у таборах примусової праці, розміщених на території всього дистрикту.

У Галичині виконавцями злочину були як представники цивільної нацистської адміністрації, так і силових структур. До останніх відносимо СС і поліцію (Schutzstaffel und Polizei). Учасниками були такі підрозділи як Зіпо-СД (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst, поліція безпеки і служба безпеки) Орпо (Ordnungspolizei, поліція порядку), Шупо (Schutzpolizei, поліція охорони) і жандармерія (Gendarmerie). Усі ці структури в більшій, чи меншій мірі брали активну участь в організації депортації євреїв до табору смерті Белжець (упродовж березня-грудня 1942 р.) і масових розстрілах (проводилися з невеликими перервами з осені 1941 р. – до осені 1943 р.). Вони також займалися питаннями вилучення майна у євреїв. Зважаючи на це, документи силових структур є дуже потрібними для вивчення історії Голокосту. На жаль, через те, що більшість з них була із грифом «таємно», весною 1944 р., коли фронт наближався, ці матеріали знищували у